

BYZANTINA LODZIENSIA

XLVI

Longobardzko-bizantyńskie relacje polityczne od początków VI wieku do upadku egzarchatu Rawenny

Maciej Dawczyk

**Longobardzko-bizantyńskie relacje polityczne
od początków VI wieku
do upadku egzarchatu Rawenny**

Maciej Dawczyk

[Kup książkę](#)

BYZANTINA LÓDZIENSIA

seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

założona przez

Profesora Waldemara Cerana

w

1997 r.

Nº XLVI

[Kup książkę](#)

BYZANTINA ŁÓDZIENSIA
XLVI

**Longobardzko-bizantyńskie
relacje polityczne
od początków VI wieku
do upadku egzarchatu Rawenny**

Maciej Dawczyk

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2024

[Kup książkę](#)

BYZANTINA ŁÓDZIENSIA

seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

Nº XLVI

KOMITET REDAKCYJNY

Mirosław J. Leszka – przewodniczący

Andrzej Kompa – sekretarz

Sławomir Bralewski

Paweł Filipczak

Maciej Kokoszko

Kirił Marinow

Teresa Wolińska

RECENZENCI

Aneta Pieniądz

Marek Wilczyński

OKŁADKA I SZATA

EDYTORSKA KSIĄŻKI

Sebastian Buzar

RYSUNKI

Elżbieta Myślińska-Brzozowska

ADRES REDAKCJI

SKŁAD I ŁAMANIE

Tomasz Pietras

Katedra Historii Bizancjum UŁ

ul. A. Kamińskiego 27a

90-219 Łódź, Polska

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

© Copyright by Maciej Dawczyk, Łódź 2024

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2024

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Ark. druk. 22,75 • Wydanie I • Zam. nr W.11079.23.0.M • Printed in Poland

Wydrukowano na papierze Stella Press 65 g by Zing Sp. z o.o.

<https://doi.org/10.18778/8331-501-0>

ISBN 978-83-8331-501-0 • e-ISBN 978-83-8331-502-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego • 90-237 Łódź, ul. J. Matejki 34

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl • ksiegarnia@uni.lodz.pl • phone (42) 635 55 77, fax (42) 665 58 62

Kup książkę

Spis treści

Wstęp	I
-------------	---

ROZDZIAŁ I

Źródła	13
Źródła łacińskie typu historiograficznego	15
Inne źródła łacińskie	23
Źródła bizantyńskie	26

ROZDZIAŁ II

Relacje od początków VI w. do inwazji na Italię	31
---	----

ROZDZIAŁ III

Relacje w latach 568/569–590	73
------------------------------------	----

ROZDZIAŁ IV

Relacje w latach 590–616	143
--------------------------------	-----

ROZDZIAŁ V

Relacje w latach 616–712	189
--------------------------------	-----

ROZDZIAŁ VI

Relacje w latach 712–751	247
Zakończenie	287
Summary	299
Wykaz skrótów	309
Bibliografia	311
Źródła	311
Opracowania	319
Indeksy	331
Indeks osób	331
Indeks nazw geograficznych i etnicznych	340
Abstrakt	345
Abstract	347

Wstęp

Choć nazwa „Longobardowie” znana była już takim autorom antycznym, jak Strabon, Tacyt, Klaudiusz Ptolemeusz czy Wellejusz Paterkulus, lud ten pozostawał długo na marginesie świata rzymskiego. Wywędrowawszy najpewniej ze Skandynawii w trudnym do określenia momencie na początku I tys. n.e., Longobardowie zamieszkiwali przez długi czas obszary wzdłuż biegu Łaby, a następnie terytorium Moraw, by pojawić się w na przełomie V i VI w. na terytoriach naddunajskich, czyli w bezpośrednim sąsiedztwie cesarstwa, wchodząc ściśle w orbitę jego wpływów wraz z zasiedleniem Panonii¹. Wkroczenie Longobardów do Italii w 568/569 r., skutkujące stworzeniem tam przez nich stabilnej państwowości, traktowane jest jako symboliczne zakończenie okresu wędrówki ludów. Choć w początkach udokumentowanych kontaktów z Bizancjum lud ten pozostawał w dość dobrych relacjach z imperium, mimo pewnych niesnasek na ogół pełniąc rolę sojusznika wykorzystywanego w rozgrywkach przeciw innym barbarzyńcom, po wymarszu do Italii sytuacja zmieniła się diametralnie. Pojawiając się na Półwyspie

¹ Na temat najwcześniejszych dziejów Longobardów cf. R. W e n s k u s, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln–Graz 1961, s. 485–494; N. C h r i s t i e, *The Lombards. The Ancient Longobards*, Oxford 1995, s. 1–30; J. J a r n u t, *Storia dei Longobardi*, trad. P. G u g l i e l m o t t i, Torino 1995, s. 3–13.

Apenińskim, Longobardowie zniweczyli w dużej mierze dzieło życia Justyniana Wielkiego, którym było odebranie Italii Ostrogotom i jej reintegracja z imperium, przeprowadzone w trakcie wyczerpujących wojen z lat 535–553. Najeźdźcy szybko opanowali Nizinę Padańską, Toskanię, a także dużą część południa półwyspu (Spoleto, Benewent), pozostawiając w rękach bizantyńskich jedynie centrum Italii (Lacjum, Emilia), niektóre obszary przybrzeżne (Brucjum, Kalabrię, *Venetum*, Ligurię) oraz wyspy (Sycylia, Sardynia). Jądem bizantyńskiej władzy na półwyspie stała się struktura administracyjna w postaci egzarchatu Rawenny. Podporządkowane zostały jej dukaty, obejmujące większość pozostałych pod władaniem imperium ziem włoskich. Cesarstwo, mimo pewnych prób, nigdy nie było w stanie efektywnie odwrócić efektów longobardzkiej agresji, koncentrując się raczej na zabezpieczeniu tych spośród swoich posiadłości, których Longobardom nie udało zająć się w VI w. Bizancjum zmagало się zresztą w okresie od końca VI do połowy VIII w., będącym przedmiotem tej pracy, z poważnymi zagrożeniami na granicy wschodniej, najpierw ze strony Persji, a następnie Arabów, a także z ekspansją awarską i słowiańską na Bałkanach. Obszary te były dla cesarstwa dużo ważniejsze strategicznie, więc siłą rzeczy poświęcało im znacznie więcej uwagi niż peryferyjnej Italii. Longobardowie natomiast, po okresie intensywnej ekspansji w VI w., skupili się raczej na umacnianiu struktur własnej państwowości, którą wstrząsały często niepokoje wewnętrzne i walki o władzę. Sytuacja terytorialna w Italii pozostawała więc w tych warunkach dość statyczna (co nie oznacza jednak, że nie dochodziło do różnego rodzaju interakcji), pomijając utratę przez Bizancjum Ligurii w latach 40. VII w. i Tarentu kilkadziesiąt lat później, aż do wznowienia longobardzkiej agresji w I połowie VIII w., które poskutkowało zajęciem ok. 751 r. (ustalenie dokładnej daty rocznej przysparza pewnych trudności, a lipiec tego roku stanowi *terminus ante quem*) głównego ośrodka cesarskiej administracji w Italii – Rawenny i likwidacją egzarchatu oraz ostateczną eliminacją bizantyńskich wpływów w centrum półwyspu.

Stanowiąca cel tej pracy próba całościowego opisu relacji politycznych między Bizancjum i Longobardami w okresie od pojawienia się tych drugich w Panonii w I połowie VI w. do upadku egzarchatu Rawenny nie jest zadaniem łatwym. Choć do początków VII w. materiał źródłowy

jest dość obfity i umożliwia tworzenie spójnych i szczegółowych analiz, sytuacja znacząco zmienia się dla okresu późniejszego. Mimo że w VII w. stosunki między obydwoma podmiotami odznaczyły się kilkoma bardzo istotnymi epizodami, cechujący ten okres spadek liczby dostępnych źródeł i będące jego konsekwencją luki faktograficzne sprawiają, że próby ogólnego scharakteryzowania relacji w tym czasie są zadaniem bardzo karkołomnym. Materiały dotyczące VIII w. są dużo bardziej treściwe i pozwalają dość precyzyjnie opisać ekspansję longobardzką w kierunku terytoriów bizantyńskich w Italii, która została wtedy wznowiona. Ich optyka skupia się jednak głównie na relacjach Longobardów z prowadzącym w tym czasie autonomiczną politykę papieżstwem, traktując bizantyńską administrację egzarchatu jako element tła (choć tej ostatniej mimo wszystko nie można odmówić podmiotowości) i siłą rzeczy wymuszając na badaczach przyjmowanie podobnej perspektywy.

Wydaje się, że to właśnie te czynniki stanowią główny powód braku zainteresowania uczonych tworzeniem szerokich chronologicznie ujęć relacji longobardzko-bizantyńskich. Faktem jest, że jedyną rozbudowaną syntezą tego zagadnienia jest praca Konstantinosa Christou *Byzanz und die Langobarden: Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500–680)*², nawet ona nie obejmuje jednak lat 680–751. Oprócz niej istnieje też kilka innych tekstów (np. autorstwa Iwana Dujczewa, Dariusza Senduli czy Stefano Gasparriego) stanowiących próby szerokiego ujęcia tematu, jednak mają one jedynie charakter krótkich szkiców i choć zawierają niewątpliwie bardzo wartościowe obserwacje, daleko im do szczegółowych analiz³. Częściowo funkcję taką spełnia

² K. Christou, *Byzanz und die Langobarden: Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500–680)*, Athens 1991.

³ I. Dujcev, *Bizantini e Longobardi*, [in:] *Atti del Convegno Internazionale sul tema. La civiltà dei Longobardi in Europa. Roma, 24–26 maggio 1971; Cividale del Friuli, 27–28 maggio 1971*, Roma 1974, s. 45–78; D. Sendula, *Aspetti dei rapporti politico-giuridici tra il “Regnum Langobardorum” e l’Impero bizantino nei secc. VI–VIII*, [in:] *Atti del 6° Congresso internazionale di studi sull’alto medioevo*, Spoleto 1980, s. 623–632; S. Gasparri, *Bisanzio e i Longobardi. I rapporti fra l’impero e una stirpe barbarica al tramonto del sistema tardo-antico*, [in:] *Europa medievale e mondo bizantino. Contatti*

za to praca Eduardo Fabbro *Warfare and the Making of Early Medieval Italy (568–652)*⁴. Jej autor, mimo że prezentuje perspektywę dziejów Italii wykraczającą poza stosunki między Bizancjum i Longobardami, poświęca dogłębną analizę wielu aspektów tych relacji bardzo dużo miejsca. Znacznie więcej prac dotyczy konkretnych wycinków relacji obu podmiotów, szczególnie w VI w. Jednak i w tym przypadku liczba publikacji nie jest szczególnie oszałamiająca, a część z nich porusza zresztą zagadnienie stosunków między cesarstwem i Longobardami jako element badań ukierunkowanych w pierwszej kolejności na inny przedmiot. Możliwe, że podstawową przyczynę takiego stanu rzeczy stanowi fakt, iż w sytuacji, kiedy Konstantynopol koncentrował się głównie na bliższych mu zagrożeniach, ciężar relacji z Longobardami spoczywał zwykle na barkach administracji w Rawennie. Tego rodzaju autonomiczną i pośrednią perspektywę często odmalowują źródła, utrudniając tym samym wskazanie celów ogólnobizantyńskiej polityki wobec Longobardów i skłaniając do traktowania zmagañ longobardzko-bizantyńskich jako wewnętrznej sprawy półwyspu, oderwanej od głównego nurtu polityki zagranicznej cesarstwa.

Relacje longobardzko-bizantyńskie w okresie pobytu ludu w regionie naddunajskim stanowią przedmiot kilku dość wnikliwych artykułów, spośród których wyróżnić można teksty Franka Wozniaka, Alexandra Sarantisa i Paolo Cesaretiego⁵. Tematyka ta jest także przedmiotem studium autorstwa Waltera Pohla, rozszerzającego ją jednak o pierwsze

effettivi e possibilità di studi comparati. Tavola rotonda del XVIII congresso del CISH, Montréal, 29 agosto 1995, a cura di G. Arnaldi, G. Cavallo, Roma 1997, s. 43–58.

⁴ E. Fabbro, *Warfare and the Making of Early Medieval Italy (568–652)*, London–New York 2020.

⁵ F.E. Wozniak, *Byzantine Diplomacy and the Lombard–Gepidic Wars*, BS 20, 1979, s. 139–158; A. Sarantis, *War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian: The Gepid Threat and Imperial Responses*, DOP 63, 2009, s. 15–39; P. Cesaretti, *I Longobardi di Procopio*, [in:] *I Longobardi e la storia. Un percorso attraverso le fonti*, a cura di F. Lomonte e F. More, Roma 2012, s. 19–72.

dziesięciolecia bytności Longobardów w Italii⁶. Stosunków Bizancjum z Longobardami w okresie zaraz po inwazji na Italię dotyczy także leciwy już artykuł Roberto Cessiego i tekst Carlo Guido Mora, obejmujący szerszą tematykę, niż mógłby wskazywać jego tytuł⁷. Relacje w latach 568–608 doczekały się też ostatnio dość rozbudowanej syntezy autorstwa Panagiotisa Antonopoulou⁸. Spośród pozycji koncentrujących się na konkretnych aspektach wzajemnych stosunków w tym czasie wyróżnić można prace Bernardino Feliciangeliego i Gian Piero Bognettiego, w których poruszana jest tematyka związków księstw południowych z cesarstwem⁹, czy artykuł Neila Christiego traktujący o okolicznościach wkroczenia Longobardów do Italii¹⁰. W przypadku literatury dotyczącej epizodów wzajemnych relacji w VII w. na szczególną uwagę zasługują artykuł Ottorino Bertoliniego poświęcony egzarsze Izaakowi¹¹, prace dotyczące bizantyńskiej Ligurii¹², książka Pasquale Corsiego

⁶ W. P o h l, *The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century*, [in:] *Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, ed. W. P o h l, Leiden 1997, s. 75–133.

⁷ R. C e s s i, *Bizantini e Longobardi in Italia nel sec. VI*, A.IVSLA.CSML 95, 1935/1936, vol. 95, s. 435–462; C.G. M o r, *Bizantini e Longobardi sul limite della laguna*, [in:] *Grado nella storia e nell'arte: atti della 10 Settimana di studi aquileiesi, 28 aprile – 4 maggio 1979*, Udine 1980, s. 231–264.

⁸ P. A n t o n o p o u l o s, *Early Peril Lost Faith. Italy between Byzantines and Lombards in the Early Years of the Lombard Settlement, A.D. 568–608*, Saarbrücken 2016.

⁹ Np. B. F e l i c i a n g e l i, *Longobardi e bizantini lungo la via Flaminia nel secolo VI*, Camerino 1908; G.P. B o g n e t t i, *Tradizione longobarda e politica bizantina nelle origini del ducato di Spoleto*, [in:] i d e m, *L'età longobarda*, vol. III, Milano 1967, s. 440–475.

¹⁰ N. C h r i s t i e, *Invasion or Invitation? The Longobard Occupation of Northern Italy, A. D. 568–569*, RBarb II, 1991, s. 79–108.

¹¹ B. B e r t o l i n i, *Il patrizio Isacio esarca d'Italia (625–643)*, [in:] *Atti del II Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo*, Spoleto 1953, s. 117–120.

¹² Np. N. C h r i s t i e, *Byzantine Liguria: an Imperial Province against the Longobards. A.D. 568–643*, PBSR 58, 1990, 229–271; R. B a l z a r e t t i, *Dark Age Liguria. Regional Identity and Local Power, c. 400–1000*, London 2013.

o wyprawie sycylijskiej Konstansa II¹³ i tekst Mirko Rizzottiego poświęcony egzarsze Eleuteriuszowi¹⁴. Ważnym punktem odniesienia dla badań nad relacjami longobardzko-bizantyńskimi w czasach Grzegorza Wielkiego czy w I połowie VIII w. są konkluzje zawarte w dziełach dotyczących stosunków papieżstwa z Longobardami¹⁵. Warte uwagi są również liczne teksty dotyczące przebiegu schizmy Trzech Rozdziałów w Italii¹⁶. Przydatne okazują się także syntezy poświęcone ogólnie Italii wczesnośredniowiecznej¹⁷,

¹³ P. Corsi, *La spedizione italiana di Costante II*, Bologna 1983.

¹⁴ M. Rizzotto, *Ismailius e la renovatio imperii occidentalis: Eraclio e la rivolta dell'esarco Eleuterio*, *Porph* 5.12, 2008, s. 5–18.

¹⁵ O. Bertolini, *Roma di fronte a Bisanzio e ai Longobardi*, Bologna 1941; i d e m, *Le relazioni politiche di Roma con i ducati di Spoleto e di Benevento nel periodo del dominio longobardo*, [in:] *Atti del primo Congresso Internazionale di Studi Longobardi: Spoleto, 27.–30 sett. 1951*, Spoleto 1952, s. 37–50; i d e m, *Roma e i Longobardi*, Roma 1972; J.T. Hallenbeck, *Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eighth Century*, Philadelphia 1982; T.F.X. Noble, *The Republic of St. Peter. The Birth of the Papal State 680–825*, Philadelphia 1986; W. Pohl, *Gregorio Magno e il regno dei longobardi*, [in:] *Gregorio Magno, l'impero e i "regna": atti dell'incontro internazionale di studio dell'Università degli studi di Salerno – Osservatorio dell'Appennino Meridionale, con la collaborazione della Fondazione Ezio Franceschini e della Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino, Fisciano, 30 settembre – 1 ottobre 2004*, a cura di C. Azza, Firenze 2008, s. 15–28.

¹⁶ Np. G. Cusciato, *La politica religiosa della corte longobarda di fronte allo Scisma dei Tre Capitoli. L'età teodolindiana*, [in:] *Atti del 6° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 1980, 373–382; C. Azza, *Il regno longobardo in Italia e i Tre Capitoli*, [in:] *The Crisis of the Oikumene: The Three Chapters and the Failed Quest for Unity in the Sixth-Century Mediterranean*, eds C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007, s. 209–222; W. Pohl, *Heresy in Secundus and Paul the Deacon*, [in:] *The Crisis of the Oikumene: The Three Chapters and the Failed Quest for Unity in the Sixth-Century Mediterranean*, eds C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007, s. 243–264.

¹⁷ Np. T. Hodgkin, *Italy and Her Invaders*, vol. VI, b. VII – *The Lombard Kingdom*, Oxford 1895; L.M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, Bd. II, H. I, Leipzig 1900; i d e m, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, Bd. II, H. I, Gotha 1903;

dziejom Longobardów¹⁸ i Italii bizantyńskiej¹⁹, w których można znaleźć wiele szczegółowych i cennych spostrzeżeń odnoszących się do relacji obu podmiotów.

Źródła dotyczące relacji bizantyńsko-longobardzkich są dość liczne dla VI w., potem ich liczba jednak spada. Wśród nich zdecydowanie przeważają teksty łacińskie, głównie historiograficzne. Źródła greckie zawierają znacznie mniej informacji i stanowią podstawę jedynie dla okresu bytności Longobardów w Panonii, co wyraźnie sugeruje, że sprawy longobardzkiej Italii nie cieszyły się w Konstantynopolu szczególnym zainteresowaniem. Kwestia dokładnego przedstawienia źródeł wydaje się na tyle istotna z perspektywy badawczej, którą zastosowałem w mojej pracy, że postanowiłem wyłączyć ją z treści wstępu i poświęcić jej osobny rozdział.

Niniejsza rozprawa stanowi próbę scharakteryzowania relacji politycznych między cesarstwem bizantyńskim oraz Italią longobardzką (królestwem oraz autonomicznymi księstwami) w okresie między początkiem VI w., kiedy to Longobardowie weszli w orbitę wpływów cesarstwa, a ok. 751 r., kiedy udało im się ostatecznie zlikwidować centrum bizantyńskiej administracji na Półwyspie Apenińskim, jakim był egzarchat Rawenny. Jej zakres chronologiczny znacznie wykracza więc poza cezurę zastosowaną przez Konstantinosa Christou w jego dziele, które, jako jedyna tego rodzaju synteza, stanowi w tym wypadku naturalny punkt odniesienia. Zdecydowałem się nie omawiać relacji bizantyńsko-

T. H o d g k i n, *Italy and her Invaders*, vol. V, b. VI – *The Lombard Invasion*, ed. 2, Oxford 1916; Ch. W i c k h a m, *Early Medieval Italy. Central Power and Local Society 400–1000*, London–Basingstoke 1981; S. G a s p a r r i, *Italia longobarda. Il regno, I Franchi, il papato*, Bari 2016.

¹⁸ P. D e l o g u, *Il regno Longobardo*, [in:] *Longobardi e Bizantini*, a cura di G. G a l a s s o, Torino 1980, s. 1–216; N. C h r i s t i e, *The Lombards...*; J. J a r n u t, *Storia dei Longobardi...* [pierwsze wydanie niemieckie: J. J a r n u t, *Geschichte der Langobarden*, Stuttgart 1982].

¹⁹ T. S. B r o w n, *Gentlemen and Officers: Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy A.D. 554–800.*, London 1984; E. Z a n i n i, *Le Italie bizantine. Territorio, insediamenti ed economia nella provincia bizantina d'Italia (VI–VIII secolo)*, Bari 1998; G. R a v e g n a n i, *I Bizantini in Italia*, Bologna 2004.

-longobardzkich w okresie między upadkiem egzarchatu i upadkiem pawijskiego królestwa (751–774), ponieważ praktyczne wyrugowanie Bizancjum ze środkowej Italii, uzyskanie w pełni samodzielnej pozycji przez papieństwo i zaangażowanie się Franków na półwyspie stworzyły warunki całkowicie odmienne od panujących kiedykolwiek w okresie 568–751. Wydarzenia w Italii w latach 751–774 toczyły się już właściwie wyłącznie w trójkącie papieństwo – Longobardowie – Frankowie, a informacje o kontaktach Bizancjum z Longobardami są dla tego okresu szczątkowe, nawet w porównaniu z nacechowaną papieską optyką I połową VIII w. Upadek bizantyńskiego centrum wpływów w środkowej Italii, a następnie zawładnięcie częścią Italii przez Franków sprawiły, że także relacje cesarstwa z księstwami południowymi, w kolejnych wiekach zresztą całkiem intensywnie, nabrały zupełnie odmiennego charakteru i powinny stanowić przedmiot odrębnego studium.

W mojej pracy nie omawiam relacji kulturowych i gospodarczych, które w moim przekonaniu, ze względu na specyfikę źródeł, stanowią w tym przypadku temat raczej dla archeologa niż klasycznego historyka. Próba charakterystyki związków kulturowych napotyka zresztą jeszcze jeden zasadniczy problem. Choć np. oddziaływanie kultury rzymskiej na Longobardów jest w pewnym stopniu uchwytnie nawet w źródłach pisanych (sprawy mają się jednak znacznie gorzej w przypadku ewentualnego oddziaływania w drugą stronę), wydaje się, że transmisja wpływów odbywała się przede wszystkim między najeźdźcami a ludnością obszarów podbitych (nawet zakładając znaczące przetrzebieenie rzymskiej elity świeckiej, istotną rolę na obszarach kontrolowanych przez Longobardów wciąż odgrywało choćby duchowieństwo) czy późniejszymi romańskimi migrantami, nie zaś między mieszkańcami i instytucjami terytoriów kontrolowanych przez niezależne podmioty polityczne. W tej sytuacji historia przenikania się wpływów jawi się raczej jako wewnętrzna kwestia longobardzkiej Italii niż jako element relacji między ośrodkami longobardzkimi i bizantyńskimi.

W związku z faktem, że rozprawa dotyczy stosunków politycznych i militarnych, zdecydowałem się nadać jej formułę odwołującą się do klasycznych wzorców historiografii politycznej, których zręby ukształtował jeszcze Leopold von Ranke. Z perspektywy badań nad tego rodzaju

relacjami taka tradycyjna forma wydaje się jednak jak najbardziej uzasadniona, po dziś dzień znajdując zresztą odbicie w wielu pracach podejmujących podobną tematykę. W swym wywodzie skupiłem się na możliwie najdokładniejszej analizie źródeł, niekiedy także tych mniej chętnie wykorzystywanych przez historyków zajmujących się zagadnieniem. Starłem się nakreślić pewne ogólne i etapowe tendencje w polityce obu podmiotów wobec siebie, zdając sobie jednak sprawę, że nie zawsze będzie to możliwe w pełni satysfakcjonujący sposób ze względu na luki w materiale. Dużą wagę przykładam też do rozważań dotyczących kwestii szczegółowych (np. niekiedy drobnych różnic w datacji), które równie dobrze mogłyby stanowić przedmiot oddzielnych artykułów i które do tej pory nie doczekały się na ogół zbyt bogatej literatury. Często podejmowałem się dość drobiazgowych polemik z historykami podejmującymi interesujące mnie zagadnienia, niekiedy stawiając tezy zgoła odmienne. Jestem jednak świadomy, że w sytuacji, gdy istniejący materiał źródłowy nie daje często jednoznacznych odpowiedzi, a istniejące luki można uzupełniać jedynie logicznymi domysłami, każda interpretacja nosi znamiona mniejszej lub większej uznaniowości. W związku z tym nie roszczę sobie pretensji, by przedstawiane przeze mnie ustalenia traktowane były w kategorii absolutu, wychodząc z założenia, że przynajmniej część alternatywnych rozwiązań danych problemów badawczych może być traktowana w sposób równorzędny.

Zdecydowałem się podzielić moją pracę na sześć rozdziałów. W pierwszym z nich przedstawiłem szczegółowo bazę źródłową, z której korzystałem w mojej pracy badawczej. W kolejnych nakreśliłem w sposób chronologiczny kolejne etapy relacji bizantyńsko-longobardzkich. Drugi rozdział poświęcony został stosunkom w czasach, kiedy Longobardowie przebywali na obszarach naddunajskich. Rozpoczyna się on od spekulacji dotyczących najwcześniejszych możliwych kontaktów (wojna herulsko-longobardzka 508 r., pojawienie się Longobardów w północnej Panonii w latach 20. VI w.). Następnie zaprezentowałem w nim dobrze udokumentowane źródłowo relacje w okresie do 568 r., skupiające się głównie wokół bizantyńskich prób utrzymania swej nadrzędnej pozycji poprzez rozgrywanie sąsiadujących ze sobą Longobardów i Gepidów. W okresie tym cesarstwo i Longobardów łączyły przeważnie dobre stosunki,

potwierdzone formalnymi sojuszami. W rozdziale trzecim omawiam natomiast relacje w latach 568/569–590. Longobardzka inwazja na Italię obnażyła wtedy słabość bizantyńskiej obrony w tym regionie, a cesarstwo nie odzyskało już nigdy straconych w tym czasie terytoriów. Bizancjum nie było gotowe, by angażować na Półwyspie Apenińskim znaczące siły, uciekało się więc do płacenia trybutów i szukania pomocy u Franków. W tym czasie, po okresie trudności i dziesięcioletniego bezkrólewia, zdążyła też nieco okrzepnąć longobardzka monarchia. Rozdział czwarty dotyczy stosunków w latach 590–616. Okres ten pokrywa się z panowaniem króla Agilulfa i jest bardzo dobrze udokumentowany w źródłach, co stanowi głównie zasługę korespondencji papieża Grzegorza Wielkiego, innego kluczowego gracza politycznego tamtych czasów. Mimo wciąż silnego naporu longobardzkiego na egzarchat Rawenny w okresie tym udało się wypracować, przy dużym udziale papieża, swoisty *modus vivendi*, potwierdzany zawieranymi od 598 r. układami longobardzko-bizantyńskimi, prowadzącymi do stopniowej normalizacji stosunków. Rozdział piąty obejmuje lata 616–712, a więc bardzo długi przedział czasu. Jest to efekt zarówno spadku liczby źródeł, z których można by wyluskać informacje na temat relacji między Longobardami i Bizancjum, jak i rzeczywistego spadku zainteresowania obu podmiotów konfrontacją. W okresie tym doszło jednak do kilku istotnych epizodów, jak wyprawy egzarchy Eleuteriusza przeciw Longobardom, zajęcie bizantyńskiej Ligurii przez króla Rotariego czy działania wymierzone w księstwo Benewentu podjęte przez cesarza Konstansa II. Rozdział szósty poświęcony został relacjom w latach 712–751. W tym czasie Longobardowie pod wodzą króla Liutpranda wznowili agresywną politykę względem bizantyńskiej Italii, czego przejawem były kolejne najazdy na egzarchat i jego ostateczna likwidacja ok. 751 r. przez króla Aistulfa. Czas ten odznaczył się wzrostem pozycji papieżstwa i to w jego, a nie egzarchy, rękach zaczął spoczywać główny ciężar stosunków z Longobardami, choć wrażenie to niewątpliwie wyolbrzymia fakt, że główne źródło dla tego okresu, *Liber pontificalis*, powstawało w kręgu kurii rzymskiej i reprezentuje perspektywę skoncentrowaną na poczynaniach papieżstwa.

Niniejsza książka powstała na bazie rozprawy doktorskiej pt. *Relacje longobardzko-bizantyńskie od początków VI w. do upadku egzarchatu Rawenny (751 r.)*, którą napisałem w Katedrze Historii Bizancjum Instytutu Historii Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego i obroniłem 7 czerwca 2022 r. Szczególne podziękowania należą się dr hab. prof. UŁ Teresie Wolińskiej, która była promotorem pracy, i zawsze służyła mi wsparciem i ważnymi wskazówkami w trakcie procesu jej powstawania. Podziękować chciałbym także recenzentom rozprawy – dr hab. prof. UW Anecie Pieniądz, dr hab. prof. UJ Stanisławowi Turlejowi i prof. dr hab. Markowi Wilczyńskiemu. Ich cenne uwagi zawarte w recenzjach pozwoliły mi poprawić i udoskonalić stworzony wcześniej tekst oraz przygotować go do druku. Wyrazy wdzięczności za okazaną pomoc chciałbym złożyć także dr hab. prof. UŁ Zofii Brzozowskiej z Katedry Filologii Słowiańskiej Wydziału Filologicznego UŁ, przewodniczącemu Komitetu Redakcyjnego serii *Byzantina Lodziensia* – prof. dr. hab. Mirosławowi J. Leszce, sekretarzowi Komitetu – dr Andrzejowi Kompie, oraz pozostałym pracownikom Katedry Historii Bizancjum.

ROZDZIAŁ I

Źródła

Źródła dostarczające informacji niezbędnych dla badania relacji między Longobardami i Bizancjum można podzielić na trzy dość ogólne kategorie. Najobszerniejszą z nich stanowią bez wątpienia przekazy, które należy określić mianem historiograficznych, spisane w języku łacińskim na obszarze Europy Zachodniej i reprezentujące dość odmienne perspektywy. Ich cechą wspólną jest spójna, chronologiczna narracja o wydarzeniach przeszłych, a także współczesnych autorowi, choć ich struktura jest dość różnorodna. Wśród nich można wyróżnić rozbudowane przekazy kronikarskie, charakteryzujące się złożoną, wielowarstwową treścią, wykraczającą daleko poza ramy zwykłej relacji o zaistniałych wydarzeniach i cechującą się dość wyraźnie określonym ogólnym przesłaniem (np. *Historia Franków* Grzegorza z Tours, *Historia Longobardów* Pawła Diakona), mniej lub bardziej związane narracje przypominające formą (uszeregowanie wiadomości na podstawie dat i brak głębszej refleksji o autorowskiej względem omawianych wydarzeń) kroniki bizantyńskie (np. *Kronika* Jana z Biklar, *Kronika* Mariusza z Avenches, *Chronica maiora* Izydora z Sewilli), przekazy typowo rocznikarskie (*Excerpta Sangallensia*), krótkie kroniki o trudnej do sklasyfikowania formie (*Auctarium Havniense*) czy tak

zwane „opowieści o początkach” jak *Origo gentis Langobardorum*. Tego rodzaju źródła charakteryzują się największą użytecznością z perspektywy tematyki niniejszej pracy. Za drugą ogólną kategorię można uznać łacińskie źródła innego typu niż historiograficzny, z których największą wartością charakteryzują się przekazy epistolarne. Znaczenie pozostałych ich rodzajów (np. dyplomów poświadczających przywileje czy źródeł hagiograficznych) jest natomiast znacznie mniejsze. Trzecią kategorię stanowią przekazy bizantyńskie, reprezentujące perspektywę cesarstwa. Są one zdecydowanie mniej liczne niż źródła zachodnie. W przeważającej większości spisywane były w języku greckim, choć zaliczyć można do nich też jeden wyjątek w postaci *Historii kościelnej* Jana z Efezu, powstałej w języku syryjskim. Wśród nich wyróżnić można dzieła reprezentujące gatunek określany w bizantynistyce mianem historiografii, w którym autorzy opisywali czasy sobie współczesne (w tym wypadku znaczenie tego pojęcia jest więc węższe niż w przypadku używania go względem przekazów zachodnich), takie jak *Historia wojen* Prokopiusza z Cezarei, *O panowaniu Justyniana* Agatiasza, *Historia* Menandra Protektora, *Historia* Teofilakta Symokatty. Ważne informacje można znaleźć również w typowych bizantyńskich kronikach, zwięźlejszych niż dzieła należące do kategorii historiografii i cechujących się dokładną chronologią (*Chronografia* Teofanesa Wyznawcy), a także w pracach o charakterze praktyczno-podręcznikowym (*Strategikon* Pseudo-Maurycjusza, utwory Konstantyna Porfirogenety).

Obfitość materiałów źródłowych dla poszczególnych okresów w relacjach między Longobardami i Bizancjum jest bardzo zróżnicowana i niekiedy może stanowić wręcz podstawę dla wydzielania etapów we wzajemnych stosunkach. Dla okresu przed inwazją na Italię podstawę stanowią źródła bizantyńskie. Ich przydatność dla czasów późniejszych jest już jednak niewielka, a dla VII i VIII w. prawie żadna, tematyka włoska jest w nich bowiem prawie nieobecna. Taki stan rzeczy stanowi dobitne odzwierciedlenie niewielkiego zainteresowania cesarstwa sprawami Italii. Dla czasów po wkroczeniu ludu do Italii podstawę stanowią źródła łacińskie. Niewątpliwie najlepiej udokumentowanym w nich okresem jest etap najintensywniejszych zmagień Longobardów i administracji bizantyńskiej, zaczynający się wraz z momentem inwazji i kończący się śmiercią króla Agilulfa w 616 r. Liczebność przekazów spada natomiast bardzo

w VII w., który ogólnie stanowi okres zapaści literackiej na obszarze całego kontynentu. Dla I połowy VIII w. sytuacja jest natomiast dość kuriozalna. Przybierająca wtedy na sile agresja longobardzka skierowana wobec terytoriów bizantyńskich została udokumentowana bardzo szczegółowo. Stało się to jednak głównie za pośrednictwem jednego źródła, papieskiej kroniki *Liber pontificalis*, której treść narzuca w dodatku bardzo silną optykę Stolicy Apostolskiej, co drastycznie utrudnia próby rekonstrukcji obrazu polityki prowadzonej wobec siebie przez administrację bizantyńską i Longobardów.

Źródła łacińskie typu historiograficznego

Najstarszym łacińskim źródłem zawierającym informacje istotne w kontekście tematyki poruszanej w niniejszej rozprawie jest *Romana* (*Historia rzymska*) gockiego autora Jordanesa, doprowadzona do 551 r.¹ Zawiera ona jednak tylko krótką informację o małżeństwie zawartym pod patronatem Bizancjum przez longobardzkiego króla Audoina z krewną Teodoryka Wielkiego. Wśród wczesnych przekazów opisujących okoliczności, w jakich Longobardowie zajmowali Italię, krzepnięcie ich bytności na tym obszarze oraz początki zmagania z administracją bizantyńską kluczową rolę zdają się natomiast odgrywać trzy związane kroniki. Jako pierwszą z nich wyróżnić można *Kronikę* autorstwa Mariusza, biskupa Avenches, doprowadzoną do 581 r. i stanowiącą kontynuację *Kroniki* Prospera z Akwitanii². Dzieło Mariusza, mimo swego dość lakonicznego charakteru,

¹ *Romana*, [in:] MGH.AA, t. V, p. I, ed. T. Mommsen, Berolini 1882, s. 1–52; Jordanes, *O całości dziejów albo o pochodzeniu i czynach narodu rzymskiego*, [in:] Jordanes, *O całości dziejów albo o pochodzeniu i czynach narodu rzymskiego. O pochodzeniu i czynach Gotów*, wstęp i tłum. B.J. Koltczek, Kraków 2022, s. 1–149.

² *Marii episcopi Avenicensis chronica*, [in:] MGH.AA, t. XI, ed. T. Mommsen, Berolini 1894, s. 225–239. Cf. też *A Companion to Late Antique Literature*, eds S. McGill, E.J. Watts, s.l. 2018, s. 186.

zawiera pewne istotne informacje na temat rządów Alboina i stosunku Longobardów do podbitych ziem. Nieco podobną formę posiada *Kronika* iberyjskiego autora Jana z Biklar (biskupa Gerony), doprowadzona do 591 r., napisana jednak zapewne w pierwszej dekadzie VII w.³ W kontekście relacji bizantyńsko-longobardzkich zawiera ona istotne informacje na temat działalności Alboina, a także, jako jedyne źródło, wzmiankuje antylongobardzką wyprawę wodza Baduariusa. Więcej szczegółów dotyczących zagadnienia stosunków bizantyńsko-longobardzkich dostarcza anonimowa kronika znana jako *Auctarium Havniense*, powstała w kręgu bliskim longobardzkiemu dworowi królewskiemu i rodzinie królowej Teodolindy. Podobnie jak *Kronika* Mariusza z Avenches, jest ona kontynuacją dzieła Prospera z Akwitanii, uzupełnioną o wiadomości zaczerpnięte z innych źródeł (jedna z redakcji *Consularia Italica*, przekaz *Chronica maiora* Izydora z Sewilli) i doprowadzoną do 626 r.⁴ Najistotniejsze zawarte w niej informacje dotyczą przede wszystkim Alboina, a także longobardzkiej ekspansji w czasach Agilulfa i wojny wszczętej przez egzarchę Eleuteriusza w czasach króla Adalwalda.

Pewne znaczenie (choć zauważalnie mniejsze niż dzieła wymienione uprzednio) dla analizy relacji bizantyńsko-longobardzkich posiada też kilka innych wczesnych źródeł o zwięzłym charakterze. Jednym z nich jest powstałe w VI w. anonimowe uzupełnienie *Kroniki* autorstwa Hydacjusza, biskupa leżącego na Półwyspie Iberyjskim Aquae Flaviae, tworzącego

³ *Iohannis Abbatis Biclarenensis Chronica*, [in:] MGH.AA, t. XI, ed. T. Mommsen, Berolini 1894, s. 207–220; *Kronika Jana z Biclark*, tłum. S. Grabowski, WSTeo 8, 1995, s. 107–125; *Iohannis Biclarenensis Chronicon*, [in:] *Victoris Tunnunensis Chronicon cum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis et Iohannis Biclarenensis Chronicon*, eds C.C. de Hartmann, R. Collins, Turnhout 2001, s. 57–83. Cf. też *A Companion...*, s. 187.

⁴ *Auctarii Havniensis Extrema*, [in:] MGH.AA, t. IX, ed. T. Mommsen, Berolini 1892, s. 337–339. Cf. też F. Lo Monaco, *Dai Fasti a Fredegario*, [in:] *I Longobardi e la storia. Un percorso attraverso le fonti*, a cura di F. Lo Monaco, F. Mores, Roma 2012, s. 91–98; *A Companion...*, s. 181.

w V w.⁵ Innym przykładem tego rodzaju źródła są *Excerpta Sangallensia*, skompilowane co prawda dopiero w IX w. przez Walafrystę Strabo, będące jednak najpewniej dość wiernym odbiciem niezachowanej i rozszerzonej do ok. 575 r. wersji powstałych w VI w. *Consularia Vindobonensia priora*⁶. W tym kontekście wspomnieć należy także *Chronica maiora* Izydora z Sewilli, powstałą ok. 615 r.⁷

Dzieło o odmiennym charakterze stanowi natomiast *Decem libri historiarum* autorstwa biskupa galijskiego Tours Grzegorza, znane szerzej pod zwyczajową nazwą *Historia Franków*. Stanowi ono obszerną kronikę obejmującą wydarzenia od stworzenia świata do 591 r. Związany z merowińskim dworem Austrazji autor skupił się w niej na dziejach frankijskiej Galii, często jednak przytaczając też informacje dotyczące innych regionów geograficznych. *Historia Franków* nie stanowi jedynie suchego opisu wydarzeń, pełna jest wartościujących ocen i dopatrywać można się w niej wręcz cech traktatu moralnego, uwypuklającego znaczenie religii chrześcijańskiej, hierarchii kościelnej i monarchii⁸. Dzieło to zawiera dość liczne odniesienia do sytuacji panującej w podbijanej przez Longobardów Italii, a jej najbardziej wartościowy element w tym zakresie stanowią szczegółowe i uwzględniające tło polityczne opisy czterech wypraw podejmowanych przez Franków przeciwko Longobardom w porozumieniu z Bizancjum w czasach panowania cesarza Maurycjusza.

⁵ *Hydatii Lemici Continuatio chronicorum Hieronymianorum*, [in:] MGH.AA, t. XI, ed. T. Mommsen, Berolini 1894, s. 1–36.

⁶ *Excerpta Sangallensia*, [in:] MGH.AA, t. IX, ed. T. Mommsen, Berolini 1892, s. 334–336. Cf. też. *A Companion...*, s. 180.

⁷ *Isidorus Iunioris episcopi Hispalensis chronica maiora*, [in:] MGH.AA, t. XI, ed. T. Mommsen, Berolini 1894, s. 391–481; *Isidori Hispalensis Chronica*, cura et studio J.C. Martin, Turnhout 2003.

⁸ *Gregorii episcopi Turonensis libri historiarum X*, [in:] MGH.SRM, t. I, p. 1, eds B. Krusch, W. Levison, Hannoverae 1951; Grzegorz z Tours, *Historie (Historia Franków)*, tłum. K. Liman, T. Richter, wstęp: D.A. Sikorski, Kraków 2002. Cf. też W. Goffart, *The Narrators of Barbarian History: A.D. 550–800. Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton 1988, s. 112–234.

Jednym z najbardziej kluczowych dla zagadnienia relacji bizantyńsko-longobardzkich źródeł jest *Liber pontificalis*. Stanowi ono wieloautorską, anonimową kronikę pontyfikatów papieży od czasów św. Piotra do IX w. Posiada ono dość dużą liczbę redakcji i streszczeń. Ze względu na etapowy i do pewnego momentu nieregularny sposób powstawania i dodawania kolejnych biogramów (po powstaniu pierwszej kompilacji najpewniej w I połowie VI w.) oraz przeróbki, którym poddawano już istniejące wersje kompilacji, nie jest możliwe wskazanie tekstu bazowego dzieła dla zbioru traktowanego całościowo (obejmującego czasy od I do IX w.), ponieważ ten zwyczajnie nie istniał. Choć precyzyjna chronologia powstawania biogramów jest trudna do ustalenia, wydaje się, że biografie papieży sprawujących pontyfikaty w okresie między dokonaniem przez Longobardów inwazji na Italię a stabilizacją królestwa w I połowie VII w. powstawały w dużej bliskości czasu urzędowania opisywanych biskupów Rzymu, część w końcu VI w., a pozostałe w pierwszej ćwierci kolejnego stulecia. Począwszy od papieża Honoriusza (625–638), biogramy powstawały już prawdopodobnie sukcesywnie wraz ze zmianami na tronie Piotrowym (choć niekiedy moment, w którym biogramy zaczęły być tworzone regularnie po śmierci kolejnych papieży, bywa też przesuwany na koniec VII w.)⁹. Anonimowe biografie papieży z VI i VII w. cechują się dużą zwięzłością. Teksty dotyczące VI w. dostarczają mimo to pewnych informacji o przebiegu longobardzkiej ekspansji. Zainteresowanie papieskich biografów sprawami relacji z tym ludem całkowicie zanika jednak dla czasów późniejszych i odradza się dopiero na przełomie VII i VIII w. Biogramy takich papieży jak Grzegorz II (715–731), Grzegorz III (731–741) i Zachariasz

⁹ Ze względu na zakres chronologiczny rozprawy odnotowuję tylko te tomy edycji źródła, których zawartość pokrywa się z nim. Cf. *Le Liber Pontificalis, texte, introduction et commentaire* par L. Duchesne, vol. I, Paris 1886; *The Lives of the Eighth-Century Popes AD 715–817*, transl. and intro. D. Raymond, ed 2., Liverpool 2007; *Liber Pontificalis I–XCVI (usque ad annum 772)* [*Księga Pontyfików 1–96 (do roku 772)*], tłum. P. SzeWCzyk, M. Jesiotr, Kraków 2014. Cf. też. L. Capo, *Il Liber Pontificalis, i Longobardi e la nascita del dominio territoriale della Chiesa romana*, Spoleto 2009, s. 3–109; C. Gantner, *The Lombard Recension of the Roman „Liber Pontificalis”*, RSC 10, 2013, s. 65–114.

(741–752), długie, rozbudowane i odbijające propapieską świadomość ideologiczną twórców, stanowią bardzo bogate i w gruncie rzeczy podstawowe źródło dla badań ekspansji longobardzkiej w Italii prowadzonej w tym okresie. Ich papieska optyka, marginalizująca rolę cesarstwa, sprawia jednak, że każda próba wyłuskania z nich stanowiska bizantyńskiej administracji wobec działań Longobardów jest zadaniem bardzo trudnym, opartym na domysłach, a niekiedy wręcz niemożliwym.

Kolejną obok narracji Grzegorza z Tours frankijską kroniką, istotną z punktu widzenia tematyki poruszanej w niniejszej rozprawie, jest *Kronika* przypisywana tradycyjnie autorowi imieniem Fredegar, w rzeczywistości będąca jednak najpewniej dziełem kilku różnych nieznanych twórców. Jej pierwsze trzy księgi zawierają głównie informacje powielane za pośrednictwem innych znanych współcześnie źródeł i nie przedstawiają szczególnie dużej wartości informacyjnej, nie tylko w kontekście spraw włoskich¹⁰. Odmienny charakter posiada jednak doprowadzona do lat 40 VII w. IV księga, w kwestii Longobardów wyjątkowo wartościowa dla panowania królów Adalwalda, Ariwalda i Rotariego, a w aspekcie relacji longobardzko-bizantyńskich stanowiąca wręcz kluczowe źródło dla tego okresu.

Z VII w. pochodzi także anonimowe, króciutkie źródło longobardzkie znane jako *Origo gentis Langobardorum*, traktujące zwięźle o dziejach ludu od czasów legendarnych do panowania króla Perktarita (zm. 688 r.). Dzieło to mogło być wprowadzeniem do ogłoszonego w 643 r. *Edyktu Rotariego*, jednak teza ta może budzić pewne wątpliwości, biorąc pod uwagę, że oba teksty występują razem tylko w kilku manuskryptach *Edyktu*. Możliwe jednak, że *Origo* powstało właśnie w czasach panowania Rotariego, by potem zostać lakonicznie uzupełnione. Niewykluczone jest także, że tekst stworzony został dopiero w czasach króla Grimoalda bądź Perktarita, wspomnianych w nim jedynie zdawkowo. Źródło to, mimo swej niewielkiej objętości, cechuje się dużą wartością, ponieważ odzwierciedla czysto longobardzką tradycję historyczną, opartą zapewne

¹⁰ *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. cum Continuationibus*, [in:] MGH.SRM, t. II, ed. B. K r u s c h, Hannoverae 1888.

na przekazach ustnych i niezależną od przekazów nielongobardzkich¹¹. W kontekście relacji z cesarstwem zawiera chociażby istotne informacje dotyczące czasów Alboina oraz wojen toczonych za panowania Rotariego.

Zdecydowanie najbardziej kompleksowym i obfitym w informacje źródłem dla okresu i tematyki będących przedmiotem niniejszej pracy jest *Historia Longobardów* Pawła Diakona. Jej autor, Longobard pochodzący z księstwa Friuli, był jednym z najbardziej istotnych intelektualistów II połowy VIII w. Wśród jego prac wymienić można *Dzieje biskupów Metz*, *Żywot św. Grzegorza* czy *Historię rzymską*, jednak zdecydowanie najbardziej wpływowym jego dziełem była właśnie *Historia Longobardów*, opisująca dzieje tego ludu od czasów legendarnych po kres panowania króla Liutpranda w 744 r. Składa się ona z sześciu rozbudowanych ksiąg, opartych na zachowanych po dziś dzień źródłach pisanych (np. *Liber pontificalis*, *Historia Franków* Grzegorza z Tours, *Kronika* Fredegara, listy Grzegorza Wielkiego, *Origo gentis Langobardorum*), pisanych źródłach niezachowanych (szczególną wartość dla narracji dotyczącej VI w. ma przytaczana przez Pawła i niezachowana do naszych czasów *Historiola* autorstwa Sekundusa, biskupa Trydentu) oraz legendach i longobardzkiej tradycji ustnej. Paweł Diakon tworzył swoje dzieło pod koniec życia (dziewiata bądź dziesiąta dekada VIII w.), chcąc wpisać się w zapotrzebowanie frankijskiego dworu królewskiego w Italii bądź benewentańskiego dworu książęcego, z którym był związany w ostatnich latach swej egzystencji. Choć *Historia Longobardów* posiada sporo cech kompilatorskich, jej autor nie wzbierał się jednak przed oceną opisywanych postaci i wydarzeń. Paweł Diakon dał się poznać na kartach swego dzieła jako erudyta, dobrze znający literaturę klasyczną i niekiedy wręcz ewidentnie ubarwiający pewne wydarzenia w oparciu o zaczerpnięte z niej schematy artystyczne. *Historia Longobardów* stanowi niewątpliwie twór przemyślany literacko

¹¹ *Origo gentis Langobardorum*, [in:] MGH.SRLI, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, s. 1–6. Cf. też W. Pohl, *Origo gentis Langobardorum*, [in:] *I Longobardi e la storia. Un percorso attraverso le fonti*, a cura di F. Lo Monaco, F. Mores, Roma 2012, s. 105–121; M. Costambeys, *Origin Legends in Italy in the Early Middle Ages*, [in:] *Origin Legends in Early Medieval Western Europe*, eds L. Brady, P. Wadden, Leiden–Boston 2022, s. 90–102.